Llys a Llan

Colofn sy'n crwydro ar hyd meysydd llên, crefydd a hanes yng Nghaerdydd a'r Fro

Yr Athro E. Wyn James

Anna Waring, Iolo Morganwg, a Chrynwyr Castell-nedd a Chernyw (Rhan 6)

Yn yr erthygl ddiwethaf yn y gyfres hon, rhoddwyd sylw i Peter Price (1739–1821) a'i wraig, Anna Tregelles (1759–1846), Crynwyr a symudodd gyda'u plant o ardal Aberfala (*Falmouth*) yng Nghernyw i ardal Castell-nedd ar ddechrau'r 19eg ganrif, pan ddaeth Peter Price yn rheolwr Gwaith Haearn Mynachlog Nedd. Fel y nodwyd y tro diwethaf, cyfranasant hwy a'u teulu (agos ac estynedig) yn arwyddocaol iawn i fyd masnach a diwydiant, a hefyd yn ddiwylliannol ac yn ddyngarol. Felly, cyn gorffen y gyfres hon, mae'n werth oedi gyda rhai eraill o'r teulu, ac nid lleiaf gydag un o feibion Peter ac Anna, sef Joseph Tregelles Price (1784–1854).

Dilynodd Joseph ei dad yn rheolwr Gwaith Haearn Mynachlog Nedd yn 1818 ac aros yn gyfarwyddwr y cwmni hyd ei farw'n ddibriod ddydd Nadolig 1854. Wedi i Peter Price ddod yn rheolwr y gwaith haearn yn 1801, ymestynnodd y gweithgarwch ym Mynachlog Nedd i gynnwys nid yn unig gynhyrchu haearn ond hefyd wneud pob math o offer a pheiriannau yn ogystal; a gwelwyd Joseph yn adeiladu ar waith arloesol ei dad, gan gynyddu'n arwyddocaol rychwant a nifer y peiriannau ager a'r nwyddau a gynhyrchid ganddynt. Cam pwysig yn 1829 oedd dechrau gwneud trenau stêm, ac yno yn 1842 y gwnaed y llong haearn gyntaf yng Nghymru.

Mabwysiadwyd ganddynt y datblygiadau diweddaraf ym myd gwyddoniaeth a thechnoleg. Roedd Joseph, er enghraifft, yn un o noddwyr y 'British Association for the Advancement of Science', a chyhoeddai eitemau yn nhrafodion blynyddol y gymdeithas honno. Ac o dan arweiniad Peter a Joseph Price roedd ansawdd cynnyrch Gwaith Haearn Mynachlog Nedd mor uchel nes ennill bri rhyngwladol a marchnadoedd mewn llawer rhan o'r byd.

Gwrthwynebai Joseph Price ffurfio undebau llafur, ond fe'i hystyrid, fel ei dad o'i flaen, yn gyflogwr gyda'r tecaf a mwyaf egwyddorol, a lles y gweithwyr yn uchel ar ei agenda. Er enghraifft, bu Peter a Joseph Price ill dau yn frwd dros ddarparu addysg rad ar gyfer plant eu gweithwyr, ac roeddynt yn erbyn y gyfundrefn 'drwco' (neu 'gyfnewid'), lle y telid cyflogau gweithwyr trwy docynnau i'w cyfnewid am nwyddau yn siop y cyflogwr (y 'tommy shop').

Er ei wrthwynebiad i undebau llafur, ymdrechodd Joseph Price yn galed i geisio cael yr awdurdodau gwladol i beidio â dienyddio Dic Penderyn, a oedd wedi ei gyhuddo o drywanu milwr yn ei goes adeg gwrthryfel y gweithwyr ym Merthyr yn 1831. Ar sail ei ymchwil fanwl i'r achos, roedd Joseph yn argyhoeddedig fod Dic yn ddieuog; ond hefyd, fel llawer Crynwr arall, gwrthwynebai ar egwyddor weinyddu'r gosb eithaf.

Ceisiodd Joseph ei orau hefyd i hyrwyddo cytgord cymdeithasol, a hynny mewn cyfnod pan welwyd tensiynau a therfysgu ar gynnydd arwyddocaol yng Nghymru. Ymddengys, er enghraifft, iddo lwyddo i berswadio rhai o gefnogwyr y Siartwyr (gan gynnwys, o bosibl, y cymeriad hynod hwnnw, Dr William Price) i beidio ag ymuno yn yr ymosodiad ar Gasnewydd yn Nhachwedd 1839. Adeg Helyntion Beca, wedyn, aeth Joseph a'i chwaer Junia i Gaerfyrddin yn Awst 1843 i geisio dwyn perswâd ar Derfysgwyr Beca i ymddwyn yn heddychlon, ond hefyd i bwyso ar yr awdurdodau i'w trin mewn ffordd drugarog. Er y cydymdeimlai'n aml ag achos y protestwyr, dadleuai'n gryf bob amser yn erbyn defnyddio trais mewn unrhyw anghydfod.

Mae hyn oll yn pwysleisio un o nodweddion amlycaf Joseph Tregelles Price, sef ei sêl dros achosion dyngarol o bob math. Yn hynny o beth dilynai esiampl ei rieni, oherwydd (fel y nodwyd yn ein herthygl ddiwethaf) roedd Peter ac Anna Price ill dau yn nodedig iawn eu hymdrechion dyngarol. Er enghraifft, mewn cerdd a ysgrifennodd y siopwraig a'r faledwraig o Gastell-nedd, Elizabeth Davies (1772?–1857), er cof am Peter Price, fe ddywed hyn am Peter a'i wraig, Anna, gan gyfeirio at y gwisgo plaen a nodweddai'r Crynwyr yn draddodiadol:

Murlun ar wal ger Marchnad Caerdydd
Llun gan John Levin. Trwydded (cc-by-sa-2.0)
https://cy.wikipedia.org/wiki/Dic_Penderyn#/media/Delwedd:Dic_Penderyn_Plaque_(8053781082).jpg.

No gaudy dress, nor tawdry tinsel toys,
Their minds were fixed on far superior joys;
Their time, their talents, and their store
Were freely shared with the distressed and poor.

Both hand in hand their willing aid afford
To spread through foreign parts the word of God;
Preaching salvation through the bleeding Lamb,
Who for our sins on Calvary was slain.

Ac uwchben y gerdd, dywedir hyn am Peter Price:

> *He distinguished himself by many acts of charity for the relief of the poor and distressed. He erected a free school for the poor children of the neighbourhood of Neath Abbey; he delighted in supporting Christianity at home and abroad, and was a liberal supporter of the Missionary and Bible Societies.*

Ac fel y gwelwn y rhieni'n ymroi yn ddiwyd i hybu crefydd ac addysg a meysydd dyngarol amrywiol eraill, felly hefyd lawer o'u plant a'u teuluoedd. Yn achos eu dwy ferch ddibriod, Junia (1787–1845) a Christiana (1792–1879), er enghraifft, gwelir cyfeiriadau cyson at eu gwaith yn gweinidogaethu ymhlith y Crynwyr, yn dosbarthu pamffledi yn hyrwyddo Cristnogaeth, heddwch a dirwest, yn gwrthwynebu caethwasiaeth, yn cefnogi addysg i'r tlodion, yn ymweld â charcharorion ac â chleifion, ynghyd ag amryw weithgareddau elusennol eraill.

Soniwyd mewn erthygl flaenorol yn y gyfres hon (yn rhifyn Chwefror 2024) am gefnogaeth angerddol mab-yng-nghyfraith Peter ac Anna Price, Elijah Waring (1787–1857), i Gymdeithas y Beibl a chenadaethau Cristnogol eraill, i'r mudiad i ddileu caethwasiaeth, i'r mudiad heddwch, ac i'r ymgyrchu o blaid diwygio seneddol a rhyddid sifil a chrefyddol. A gwelwn Joseph Price yn ymroi yn fras i'r un meysydd dyngarol â'i rieni, ei chwiorydd a'i frawd-yng-nghyfraith, Elijah.

Er enghraifft, roedd Joseph Price, fel Elijah Waring, yn gysylltiedig â chymdeithas a ffurfiwyd yn y Bont-faen yn 1831 a oedd yn dwyn y teitl 'The Society for the Improvement of the Working Population in the County of Glamorgan'. Roedd Elijah Waring yn gefnogwr brwd i Gymdeithas y Beibl, a ffurfiwyd gan Thomas Charles o'r Bala ac eraill yn 1804, ac erbyn 1810 roedd Peter Price yn aelod o gangen Castell-nedd o'r gymdeithas honno, cangen y bu Joseph ei fab yn drysorydd iddi. Soniwyd eisoes am Joseph a'i chwaer Junia yn ceisio hybu cytgord a thegwch cymdeithasol yng nghyd-destun Helyntion Beca, ac am ymroddiad Joseph, ei dad a'i chwiorydd i ddarparu addysg i'r tlodion, a gellid nodi sawl agwedd arall ar weithgarwch elusennol Joseph. Ac arwydd o'r parch eang i Joseph Price, fel diwydiannwr a dyngarwr, yw'r ffaith fod llong a ataliwyd gan herwlong Ffrengig yn y Sianel wedi ei rhyddhau pan sylweddolwyd mai un o'i longau ef ydoedd.

Ond mae Joseph Price yn fwyaf adnabyddus am ei waith gyda'r mudiad heddwch a'r ymgyrch i ddiddymu caethwasiaeth, ac at hynny y trown nesaf.

(*I'w barhau*)